

תמר ורטה-זהבי: סופרת ילדים רדיקלית ואקטיביסטית

סלינה משיח

תמר ורטה-זהבי היא פורצת דרך בתחום ספרות הילדים הרדיקלית בישראל. ספרה האחרון **מולו וצגאי** (כנרת, 2014), מדגיש את ייחודה של הסופרת, אשר בראשית דרכה האקדמית התעניינה בקשר שבין ילדים, חברה ופוליטיקה. משבחרה בנתיב הספרות, התבטא עניין זה בעמדתה ההומניסטית והחינוכית, שהייתה בה בשעה חברתית ופוליטית. החל מספריה הראשונים, הדו-לשוניים, שפנו לקהל קוראים צעיר (**רים הילדה מעין-חוד**, הקיבוץ המאוחד, 1999; **החלום של יוסף**, עם עובד, 2003), ונכתבו עברית וערבית, בשיתוף עם עבדאלסלאם יונס, דרך ספריה למתבגרים (**שרוטה**, עם עובד, 2007; **סלטה לאחור**, עם עובד, 2008), שעסקו בקונפליקט הישראלי-ערבי, ועד סדרת הביוגרפיות על לוחמי חירות ומחוללי שינוי דוגמת נלסון מנדלה, מרטין לותר קינג, מהטמה גנדי, ואנגרי מאטאיי – יוצרים חטיבה לכידה של ספרות פוליטית לילדים ולנוער, הנכתבת מתוך תשוקה לביטוי מהימן של אמנות, תכנים ויעדים. בכך צרובה יצירתה בחותם ייחודיותה.

תמר ורטה-זהבי, המודעת לאופייה החתרני של יצירתה, מאמינה בכוחה של ספרות הילדים והנוער לחולל תמורה אישית וחברתית ולהוביל שינוי, ובכך היא פורצת דרך בכינונה של ספרות ילדים אקטיביסטית ורדיקלית.

הראיון עמה יבקש לעמוד על תפיסת עולמה ועל עמדותיה באשר לספרות ילדים רדיקלית, בתוכה הזיקה שבין ילדים, ספרות ופוליטיקה.

כבר בתחילת דרכך האקדמית, מצאת עניין בקשר שבין ילדים, חברה ופוליטיקה. מה היו הנסיבות שהביאו אותך לכתוב הדוקטורט, שעסק בנושא שנחשב לטאבו, דהיינו, באופן בו הילדים בונים דימויים פוליטיים? האם תוכלי לשתף אותנו בממצאים העיקריים?

- את עבודת הדוקטורט שלי כתבתי בד בבד עם עבודתי כגננת. כשאָת כל-כך קרובה לילדות ולילדים צעירים, אָת ממש יכולה לגעת בהתהוות תפיסת עולמם החברתית/פוליטית. זוהי חוויה מרתקת.

מעולם לא חשבתי שהנושא הוא טאבו, הנושא נראה לי מתבקש מאחר וכל המערכות החברתיות, החל מיצרניות הצעצועים וכלה בשיח של הסבתות, עמלות בתום לב ובמניפולטיביות שפלה, על הבנייה (לרבות שיכפול), של תפיסות עולמן לגבי כל מה שקשור לילדות, לילדות ולילדים. אוכלוסיית המחקר שלי הייתה ילדות וילדים מגיל 3 עד 11. את המחקר עשיתי בפריז.

שיטת המחקר שלי הייתה מגוונת ומותאמת לילדים הצעירים (הצגתי בפניהם בובות ממוצא שונה, ועקבתי אחר המשחק בהן. ביקשתי מהם לצייר דמויות ממוצא שונה ולספר עליהן, ביקשתי מהם להשלים סיפורים שגיבוריהם ממוצא מגוון, ועוד ועוד).

הנה שני ממצאים מעניינים ורלוונטיים לחינוך משנה עמדות:

הילדות והילדים היו רוצים להדמות ל"אחר" המאיים עליהם. דהיינו, אם הייתי עורכת את המחקר בישראל של 2014 הייתי מוצאת שילדים בנחל עוז, מתאווים לשחק בתפקיד לוחם חמאס ולחוש איך זה להיות מושא הפחד. משחק דומה אך במהופך, הייתי מגלה אצל ילדי עזה. במילים אחרות, עמדתם כלפי "הרעים" אינה שלילית כפי שנוטים לחשוב, שכן "ברע" יש מרכיב מאוד אטרקטיבי: אם "הוא" כל-כך מאיים, סימן שהוא חזק, ואם הוא חזק כדאי לעמוד בנעליו... את המרכיב האטרקטיבי ב"אוייב הרע", החברה מנסה להחניק ולהפכו ללא לגיטימי.

ככל שהילד/ה שונאים, מפחדים, מ"האחר", כך קל ומהיר לשנות את עמדותיהם כלפיו. הפחד והשנאה ל"רע ולמאיים" נתפשים, (לא במודע, כמובן), אצל הילד כרגשות מפריעים: זה לא נעים ללכת ברחוב כשאת נחרדת מכל מהגר אפריקאי, או כשאתה חושש מכל ערבי. המחקר שלי הוכיח שהילדים שמחים לצעוד במסלול חינוכי, שמאפשר להם לשכך חרדות, ולהיטיב את איכות הסביבה הפנימית שלהם. ממצאי המחקר שלי היו מאוד אופטימיים לגבי אפשרות הגמשת עמדות כלפי "האחר", בגילאים הצעירים. ממצאים אלו מלווים אותי מאז ועד היום, הן בדרכי החינוכית והן בדרכי הספרותית.

בארבעים השנים האחרונות הולכת ומסתמנת בארה"ב ובאנגליה, הנטייה לכתיבת ספרות ילדים רדיקלית. המדובר בספרות המבקשת לרדת לשורש בעיות חברתיות ופוליטיות שכיחות, ולהפוך את הילדים לשותפים אקטיביים בפתרון הבעיות. מה עמדתך בקשר לכך?

- עמדתי, כצפוי, חיובית ביותר. אינני רואה את הילדות והילדים ממודרים מהעולם החברתי-פוליטי. הם חלק אינטגרלי ממנו. כשילדות וילדים סובלים ממלחמה, מאפליה, מעוני, הם מעוניינים לדעת מה הסיבה לתופעות האלו וכיצד ניתן להתמודד אתן ואולי אף למנוע אותן. אגב, גם לא קל להיות מודע להיותך בצד של המנצחים במלחמות, הפריבילגיים והטייקונים. הפיכתו של הקורא הצעיר מסביל וממודר, למפוקח ולפעיל מבנה חוסן נפשי ותקווה.

ספרייך עוסקים בנושאים חברתיים ופוליטיים. האם תוכלי לתאר את הנושאים והמטרות המרכזיים של הספרים?

- באמצעות סדרת הביוגרפיות שאני כותבת (סיפור חייהם של מרטין לותר קינג, נלסון מנדלה ואחרים) אני מנסה לחדד את המודעות לאי-צדק חברתי/פוליטי ואת התובנה, שניתן לשנות סביבה רווית עוולות בדרכים יצירתיות ולא אלימות. אני מקווה שסדרה זו מעוררת חשק לעשייה חברתית הומניסטית.

ברומאנים שכתבתי, המתרחשים על רקע הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אני מנסה לספק לקוראיי מעין מרחב מוגן, (הדף המלבני של הספר), שבו הם יוכלו לבחון בבטחה את עמדותיהם כלפי הסכסוך. לאפשר לעצמם לטלטל ולסדוק את העמדות הללו, לדמיין כיצד ניתן לשנות ולהיטיב את המציאות האלימה שבה חיים כולנו, ולשוב עם תובנות חדשות למציאות שמחוץ לדפי הספר.

מתוך מפגשייך עם ילדים ובני נוער, כיצד היית מתארת את תגובת הילדים לנושאים החברתיים והפוליטיים, שבהם עוסקים ספרייך?

- אני מאוד, מאוד אוהבת את המפגשים האלה. הם מרתקים, מרגשים ובלתי נשכחים. ובדיוק כמו שהראתה עבודת הדוקטורט שלי: ילדות וילדים מודעים לריבוד חברתי ורגישים לעוולות חברתיות. הם רואים **הכול** כשהם הולכים עם הוריהם ברחוב, הם חשים את **כול** המתרחש בסמוי ובגלוי, במרחב הבית-ספרי והשכונתי, בנאמר באופן מילולי ובלתי מילולי, אבל הם לומדים להיות עדים שותקים ומושתקים.

יש לי דוגמא נפלאה: אחד המפגשים, שהסופרת והידידה תמי שם-טוב ואני הנחינו, היה עבור בנות מבית ספר דתי מאוד בתל-אביב. הבנות נראו תמימות, צנועות וחסודות. המפגש נערך בחודש יוני וכולן גרבו גרביונים ארוכים, ולא הפשילו את שרוולי חולצותיהן.

במסגרת המפגש ביקשנו מהבנות להתחלק לזוגות, להיזכר באירוע שבו ראו אדם מופלה לרעה ולכתוב עליו. הבנות הביטו במורותיהן כדי לקבל אישור, המורות הנהנו קלות בראשיהן והתלמידות החלו לכתוב בשצף קצף על נרקומנים, זונות, הומלסים וכל מי ומה שהן לא אמורות לראות. עוד ועוד. בתחילה המורות נורא נבהלו, אבל בסוף המפגש הן הודו לנו על כך, שבזכות מתן הלגיטימציה לשיח חברתי, הן גילו שתלמידותיהן כה רגישות לזולת.

חוקר ספרות הילדים, האמריקאי ז'ק זייפס, סובר שאם סופר/ת לילדים ולנוער, מבקשים בימינו, להיות נאמנים לספרות כאמנות, וגם לקהל הקוראים, הרי שהם חייבים לכתוב באופן רדיקלי. יחד עם זאת, הוא תוהה לגבי מידת השפעתה של ספרות זו על הילדים, החשופים להשפעת ספרות הצריכה הזולה, שמייצרת חרושת התרבות. האם את אופטימית לגבי ההשפעה המיטיבה של ספרות הילדים הרדיקאלית?

- כן, אני אופטימית: אני מאמינה שכל שילדות וילדים ובני נוער יחוו בהנאה ספרות שכזו, הם יקבלו אישור (אותו הנהון של המורות החרדיות) להיות מצד אחד ביקורתיים כלפי ההווה, ומצד שני מלאי תשוקה להיטיב ולשנות אותו.

אחת הסכנות העומדות בפני ספרות ילדים רדיקלית, היא הנפילה אל פח הספרות המגייסת. כיצד ניתן לשמור על הממד הספרותי-אסתטי, מבלי ליפול למלכודת הטפת המוסר הדידקטית?

- את יודעת, פחות מרתיעה אותי הדידקטיקה ויותר מפחידה אותי **מהות** הגיוס.

כשהקוראים יחוו בעודף מוסרניות ודיקטיות הם יגידו, בדרך זו או אחרת, שהספר גרוע ומשעמם. אבל ספר יכול להיות מאוד איכותי מבחינה ספרותית, אבל מגויס לערכים מיליטריסטיים או מעמדיים, משכפלי מציאות, שאליהם אני מתנגדת אידיאולוגית.

זוהי הסכנה בעיניי! לספרות יש כוח מניפולטיבי אדיר. ברגע שהסופר מצליח לגרום לקורא להזדהות עם הדמות, הקורא הופך לשבוי בתפיסת העולם שרוצה הסופר לקדם. (חסמב"ה היא דוגמה קלאסית לכך).

ספרות הילדים הרדיקלית מבקשת לעודד את הקוראים לחשיבה ביקורתית ולאקטיביזם. האם לדעתך, יש לשלב את הילדים בהפגנות ובמחאות החברתיות והפוליטיות של המבוגרים, או להסתפק בשיח ביקורתי בלבד?

- אני חושבת שחשוב שתתן את ילדנו בתרבות הפוליטית לגוניה, בתיווך הולם, וכמובן מבלי לסכן את שלומם. הם חלק אינטגרלי ממנה. אתוון לילד/ה הפגנה, כפי שאני אתוון את הביקור אצל הרופא, את הקניות החסכוניות בסופרמרקט, או את הטיוול לשרידיו של כפר ערבי שנהרס ב-1949.

בנוסף, אני חושבת שהפגנה לא אלימה היא חוויה חברתית נהדרת. אני, מתה על הפגנות.

שילוב אקטיבי של הילדים בעולם המבוגרים, מכרסם בתפיסת הילדות התמימה, הבלתי מוכתמת בסיגי הפוליטיקה, הידועה בהפרדה שבין "עולם הילד" ו"עולם המבוגר". מה עמדתך לגבי החלוקה שבין ה"עולמות"? האם יש בה כדי לפגום ב"תמימות" הילד/ה?

- הילדים והילדות אינם תמימים! כל ילד וילדה בארץ חווים אחת לשנה-שנתיים מלחמה. כל ילד שלישי בארץ סובל מחוסר בטחון תזונתי והוריו מחוסר בטחון תעסוקתי - ילדים שחיים במציאות שכזאת אינם תמימים. כל מי שטורח לשוחח אתם, נחשף לאי-תמימותם.

ספרות ילדים רדיקלית, העוסקת בשורש הבעיות החברתיות/פוליטיות הייתה קיימת גם בעבר, אלא שהיא לא נתפסה בשיח האקדמי והתרבותי, מתוך פרספקטיבה זו. מה מגדיר אותך כסופרת ילדים רדיקלית? מהו ה"אני מאמין" שלך כאישה וכסופרת?

- תראי, אני לא יכולה שלא לכתוב על הנושאים "הרדיקלים". נושאים אלו מעסיקים אותי ומפעילים אותי מאז שאני זוכרת את עצמי: הם הטרידו את מנוחתי כשהייתי ילדה קטנה, ליוו אותי כמתבגרת שמחפשת אקשן וסיכונים, ומהרגע שהפכתי לאם השתלבו הנושאים "הרדיקליים" בסיפורים שסיפרתי לילדיי לפני שנרדמו.

מתוך מפגשייך עם ילדים ובני נוער, כיצד היית מתארת את תגובת הילדים לנושאים החברתיים והפוליטיים, שבהם עוסקים ספרייך?

- הילדות והילדים מאוד, מאוד מתעניינים בנושאים הללו. אין להם הזדמנויות רבות להבין כיצד פועלים מנגנוני שליטה. לרוב הם אינם נחשפים לאסטרטגיות יצירתיות של מאבק לא אליים. כשאני

נפגשת עם קוראיי, אני שואלת אותם מה הם היו רוצים לשנות בסביבתם הקרובה, ותמיד מונפות אצבעות רבות. אני בוחרת יוזמת שינוי אחת, וביחד, בהשראת הביוגרפיה של מנהיג זה או אחר, אנחנו שוקלים כיצד ניתן לחולל את השינוי. למשל: אחד הילדים בכיתה ד' אמר שמאוד מפריעים לו תנאי הגידול של התרנגולות, והוא רוצה שכולם יאכלו רק ביצי חופש. אותו ילד זעזע את ילדי כתתו בתיאור סבלן של התרנגולות. כולם החליטו שיקפידו לאכול רק ביצי חופש, ונשבעו שכשיגיעו להם פרוסת עוגת יום-הולדת, יסרבו לאכול אותה אם נאפתה עם "ביצי סבל", ואם יוזמנו לארוחת ערב ויקבלו חביתה, לא יגעו בה אם לא הוכנה מביצי חופש. הם תכננו הפגנות מול המרכולים, ניסחו מכתבים למגדלי התרנגולות ועוד ועוד.

הביוגרפיה על מרטין לותר קינג מאוד מדברת אל קוראיי. החוויות הגזעניות שעבר כילד יוצרות הזדהות עצומה איתו, ומאבקו היצירתי והאצילי מעוררים הערכה מפעימה כלפיו. יותר מכול אני אוהבת לשוחח על מאבקו עם נוער בסיכון. החברה מזדהים עם אפליית "השחורים" ככלל, ועם אפלייתו של מרטין בפרט, ומציעים המון רעיונות למאבק אפקטיבי יותר. "אני לא מבין למה השחורים היו צריכים להחרים את האוטובוסים וללכת ברגל?" אמר נער אחד, "כל אחד היה שם כסף והם היו מקימים חברת אוטובוסים לשחורים". זוהי חשיבה אקטיביסטית במיטבה!

אל גיבורי הסיפור "מולו וצגאיי" חובר גיבור נוסף: בעיה חברתית הקשורה לגירוש, להרס, לאלימות, לפליטות ולכיבוד זכויות האדם. מה תגובת הילדים עם קריאת הספר? האם הספר מעורר בהם את סף הרגישות לעוולות חברתיים? מזעיק חשיבה ביקורתית?

- הספר יצא בקיץ האחרון ולכן לא יצא לי לערוך מפגשים מרובים סביבו, אבל מהמפגשים הספורים שערכתי, נוכחתי לדעת שכשהילדים מבינים באלו אתגרים צריך הפליט לעמוד, הם רואים בו גיבור בעל תושייה, יוזמה ואלתור. זוהי מטרת ספרנו – לשנות את דימויו של הפליט מאדם נחות, דוחה, לא רצוי ומאיים, לאדם שאם תאזין לו, תלמד ממנו המון. או כמו שאני אומרת לילדים ולילדות – במקום להוציא אלפי דולרים על נסיעה לאפריקה, זכינו לפגוש את האפריקאים בארצנו. כך באמת אני חווה את ההזדמנות שניתנה לי להתיידד עם מבקשי המקלט.